

¹ Доманська, Е. (2012). *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*. Київ: Ніка-Центр, 102.

Анастасія Морозова,

*магістрантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
aleiraan1811@gmail.com*

ДОСЛІДИТИ ЕМОЦІЇ ТА ПОЧУТТЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСТІ

Lecuppre-Desjardin, E., and Van Bruaene, A.-L. (2005). *Emotions in the heart of the city (14th–16th century)*. Turnhout: Brepols

Середньовічні міста являли собою важливі громадські, адміністративні, економічні та культурні центри, емоційний вимір людської екзистенції яких лише порівняно недавно став об'єктом прицільної уваги дослідників. Як стверджує Ева Доманська, в контексті паралельних розквіту та становлення історії емоцій на ментальній карті історика емоція з'явилася як міждисциплінарна категорія аналізу, в межах якої відбувається взаємодія гуманітарних та природничих дисциплін, долаються традиційні бінарні опозиції, зокрема раціональність/ірраціональність¹. Зрештою, поява відповідного методологічного арсеналу, аналітичних підходів дає змогу по-іншому поглянути і на публічний простір середньовічного міста: йдеться про бачення міста або міст своєрідною спільнотою чи сукупністю кількох спільнот, які поділяють окремі соціальні коди, цінності, ритуали та правила стосовно емоційності. Цей напрям в історичних студіях емоцій започаткувала Барбара Розенвейн.

© Морозова Анастасія, 2020

Барбара Розенвейн – американська медієвістка, провідна історикня емоцій та авторка концепції «емоційних ком'юніті» (або спільнот) (*emotional communities*), концептуальні засади якої вперше були задекларовані у статті до журналу «American Historical Review» «Хвилюючись про емоції в історії» (2002), а згодом набули конкретних обрисів та практичних імплікацій у низці інших робіт, серед яких варто виокремити вже класичну наукову монографію «Емоційні ком'юніті в ранньому Середньовіччі» (2006) та «Генерації почуттів: історія емоцій, 600–1700» (2016). Потрібно підкреслити, що підхід Розенвейн виріс з її послідовної критики гранд-нарративу, згідно з яким історія Заходу ототожнювалася з історією зростання емоційного контролю (найяскравіше ця теза проступає у Норберта Еліаса): Середнім вікам у такій еволюційній схемі відводилося місце «дитинства людини», де емоції були «гострішими» та «неопосередкованими» (інспірація Гейзинги)².

За словами Розенвейн, «емоційні спільноти» – це «групи осіб, в яких люди дотримуються одних і тих самих норм вираження почуттів та цінують (або знецінують) однакові чи споріднені емоції»³. Розенвейн підкреслює, що в Середні віки людина могла належати до декількох спільнот водночас і вільно пересуватися між ними, бо останні не утворюють «обмежених сутностей» (*bounded entities*). У «Генерації почуттів» Розенвейн додає, що їхній масштаб варіюється залежно від вибору дослідника: від великих спільнот – прикладом, містяни Фландрії XV ст. – до вузьких, що формують когерентний «емоційний стиль» за рахунок особистих контактів між членами або спілкування через засоби комунікації («текстові спільноти»)⁴. Більші спільноти можуть розпадатися на підпорядковані їм субспільноти. У своїй теорії історикня посилається на концепції «дискурсу» Фуко (спільні вокабуляри і спосіб мислення), «габітуса» Бурдьє (інтерналізовані норми, що визначають мислення і поведінку) та «емотивів» Редді⁵. Розенвейн звертає особливу увагу на емоційні вокабуляри, шукаючи в текстах, створених спільнотою, слова, яким атрибується емоційний сенс, а також «емоційні послідовності» (*emotional sequences*). Істотною рисою теорії Розенвейн є принцип історичної мінливості «емоційного», бо кожна емоційна спільнота володіє унікальною системою почуттів і власним семантичним ключем до її тезаурусу.

Методологічні принципи та імплікації концептуального підходу Розенвейн корисні для відповіді на запитання «Як можна досліджувати міські емоції?». На подібне запитання також відповідає збірник статей «Емоції в серці міста (XIV–XVI століття)» (2005) під редакцією Елоді Лекупре-Дежардін та Анн-Лоре Ван Бруане⁶ – наразі одне з найбільш концентрованих досліджень міських емоцій (хоча і дещо застаріле) та – що важливо, – мабуть, єдина праця в історіографії емоцій, присвячена конкретно міським емоціям. Зважаючи на оптику емоційних спільнот, маніфестовану Барбарою Розенвейн, розглянемо дослідницьку механіку трьох тематично та структурно різних кейсів із цього збірника.

² Rosenwein, B. H. (2006). *Emotional communities in the early Middle Ages*. Ithaca and London: Cornell University Press, 5–10.

³ Rosenwein, B. H. (2016). *Generations of feeling: a history of emotions, 600–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴ Ibid.

⁵ Плампер, Я. (2018). *История эмоций*. Москва: Новое литературное обозрение, 112–113.

⁶ Lecuppre-Desjardin, E., & Van Bruaene, A.-L. (2005). *Emotions in the heart of the city (14th-16th century)*. Turnhout: Brepols.

⁷ Naessens, M. (2005). Sexuality in court: emotional perpetrators and victims versus a rational judicial system? In *Emotions in the heart of the city (14th–16th century)* (pp. 119–157). Turnhout: Brepols.

⁸ Ibid., 122–123.

⁹ Ibid., 123.

У першому обраному мною кейсі йдеться про лінгвістичну компоненту емоцій у міських емоційних спільнотах, тобто вираження емоцій у мові, тексті або дискурсі. Статтю Маріанни Нассенс «Сексуальність у суді: емоційні злочинці та жертви проти раціональної судової системи?»⁷ присвячено репрезентації емоцій у дискурсі правосуддя середньовічних міст. У фокус дослідниці потрапляють матеріали судової практики трьох фламандських міст – Брюгге, Гента та Іпра, що стосуються скоєних у зазначених містах за період 1300–1550 рр. сексуальних злочинів (реєстри перебігу і результатів судових процесів, записи показань свідків, записи бальїв, рахунки надходжень і видатків на суд тощо). Беручи до уваги скромну джерельну базу та рідкісні згадки про емоції в документації судів, Нассенс прагне знайти відповідь на запитання «яким було ставлення (міського. – А. М.) суду до емоцій?» і «чи існувала опозиція між емоційними злочинцями та жертвами і раціональною судовою системою?»⁸.

Нечисленність емоцій у судовій практиці, як зауважує Нассенс, може пояснюватися їх «цілеспрямованим ігноруванням», відсіюванням судовим наративом нерелевантної для нього інформації. Проте щоб дослідити рідкісні наявні в судах міст посилення на почуття, дослідниці, подібно до Розенвейн, шукає буквальні згадки (слова, вирази) про них у реєстрах: оприявлені «емоційні терміни» – «кілька дюжин на тисячі записів», іронізує авторка⁹, – лягають в основу структури основної частини, корелюючи з назвами підрозділів: гнів, ненависть і злоба (*anger, hatred and spite*); сором (*shame*); любов (*love*); страх (*fear*); незадоволення і горе (*displeasure and grief*); співчуття (*compassion*). Нассенс акцентує увагу на частотності емоційних слів, формах артикуляції і обставинах вищезгаданих емоцій в описах сексуальних правопорушень або їх наслідків, з'ясовує семантику цих почуттів окремо, причому емоційним термінам із їх ситуативними контекстами зі своєї вибірки майже завжди влаштовує «перехресний допит» візуальними (ілюстрації до судового трактату), наративними та іншими офіційними джерелами, які не потрапили до вибірки (листи-ремісії до бальїв) поряд із локалізацією в історичному контексті інших пізньосередньовічних міст. У коло зору дослідниці потрапляють також гендерна обумовленість вибору емоційних термінів, принцип «доцільності» прояву або згадування емоцій у судових процесах і – що важливо – критерії атрибуції певних емоцій (свідкам, жертвам, злочинцям або судовій системі) у міських судах.

Зрештою, Нассенс на основі дослідження констатує, що почуття в судових наративах були рідкістю, а згадки про них завжди зумовлюються раціонально-прагматичними міркуваннями: емоції вважали пом'якшувальними (наявність емоції) або обтяжливими (її дефіцит) обставинами, виправданням покарання або переслідування. До першої групи фламандські міські суди відносять гнів/ненависть, любов, сором і страх, до другої – відчуття страху, незадоволення, співчуття стосовно свідків або судової системи. Резонно, що, з одного боку, червоною ниткою через усе дослідження проходить конструктивний жаль авторки щодо того, що «фактичні», реальні емоції та почуття містян невідомі, а об'єктив історика «застять» опосередковані службовцями емоції або їх репрезентації у

¹⁰ Ibid., 156.

¹¹ Haemers, J. (2005). A moody community? Emotion and ritual in late medieval urban revolts. In *Emotions in the heart of the city (14th–16th century)* (pp. 63–83). Turnhout: Brepols.

¹² Ibid., 82.

¹³ Wilhite, V. M. (2005). The loss of love's emotions: the urban consistory and the reconceptualization of the court's love lyric. In *Emotions in the heart of the city (14th–16th century)* (pp. 203–223). Turnhout: Brepols.

судовій практиці, – перевірити їхню автентичність не дає змоги джерельна база. З іншого боку, Нассенс завершує оптимістичною нотою, стверджуючи «корисність джерел із пізньосередньовічної міської судової практики для декодування низки соціальних конвенцій щодо прояву емоцій»¹⁰.

У другому обраному кейсі йдеться про політику колективних емоцій, що вирізняє міські спільноти. Жел Хемерс, урбаніст і дослідник бургундських Нідерландів, у статті «Похмура спільнота? Емоція та ритуал в пізньосередньовічних міських повстаннях»¹¹ висвітлює феномен міських повстань *wapening* у графстві Фландрія XIV–XV століть. Спираючись на значний пласт писемних джерел, що репрезентують наративи політичної еліти та містян (придворні хроніки, міські хроніки, законодавчі акти, документи), Хемерс дистанціюється від аналізу лінгвістичних проявів емоцій, щоб дослідити передусім емоційну поведінку в пізньосередньовічних містах, дивлячись на неї під кутом зору як історії емоцій (Розенвейн), так антропологічних, соціологічних та психологічних теорій (Фріджда, Московісі, Арнаде).

Згідно з Хемерсом, у пізньосередньовічних містах Фландрії емоційна поведінка під час повстань, зокрема колективний прояв гніву, членів гільдій була реакцією на порушення їхніх прав локальною або центральною владою. Емоції він розглядає насамперед як політичний інструмент, через використання якого гільдійці вимагали збереження своїх прав. Розвиваючи свою тезу на конкретних прикладах повстань в Іпрі (1477), Генті (1449–1453) та Брюгге (1488), Хемерс також посилається на концепції психологів Фріджда, Московісі та історика Арнаде, щоб продемонструвати, як колективні емоції спрямовувалися в русло «театралізованого ритуалу комунікації», *wapening* (під цим поняттям Хемерс розуміє буквально «повстання») ¹².

Йдеться насамперед про *wapening* як підпорядкований наповненому символами сценарію ритуал, головною подією якого було зайняття озброєними гільдійцями центрального простору міста – зазвичай ринку, добре зрозумілий соціо-політичний код, емоції в якому комунікували владі інтенцію містян зберегти мир та обстояти власні права і справедливість. У такому вигляді *wapening*-и справляли дисциплінувальну-цивілізувальний ефект. Отже, як висновує Хемерс, містяни пізньосередньовічних фламандських міст утворювали стабільну емоційну спільноту, істотною рисою якої була політика ритуалізованої емоційної поведінки під час *wapening*-ів. Однак оскільки у XVI ст. з посиленням держави і влади лордів ця емоційна спільнота не могла адаптуватися до нового соціального контексту, згідно з Хемерсом, на зміну їй прийшла інша, менш емоційна.

У третьому кейсі йдеться про відображення емоцій у поезії на сцені пізньосередньовічного міста. У статті «Втрата емоцій любові: міські consistori та реконцептуалізація придворної любовної лірики» Валері Мішель Вілхіті ¹³, спеціалістка з лірики трубадурів та окситаністка, спробувала поглянути на спільноту міста XIV – початку XV ст. з незвичної перспективи, а саме – трансформації етичних і естетичних канонів любовної лірики трубадурів при її транспортуванні у міський контекст. Вдаючись передусім до писемних джерел – наративів, любовної лірики (трубадурів, учасників

флоралій), риторичних трактатів, дослідниця цікавиться практикою новоявлених поетичних змагань XIV–XV ст. – ігр флоралій (*jocs florals*) – у містах Каталонії та Лангедоку, особливо – Тулузі.

Історикиня проводить компаративний аналіз між трубадурською лірикою XII і лірикою XIV ст. Поезія трубадурів XII ст. обертається на орбіті цінностей придворної еліти Провансу та Каталонії, культури куртуазії і возвеличення *fin' amor* до Прекрасної Дами: презентація особистого переживання любові та емоцій любовного досвіду (радість, страждань, бажань) при виконанні пісень була невід'ємною компонентою поетичної майстерності трубадура. Бернард де Вентадорн навіть вважав, що існує кореляція між якістю любові та якістю лірики: «Недарма, якщо я співаю краще, ніж будь-який інший співак, моє серце повертає мене більше до любові, і я краще підкорююся їй»¹⁴. Однак, як стверджує Вілхіті, у XIV ст. «емоційна спільнота», яка цінувала емоції любові і культивувала вищезгадані норми їх вираження, припинила існування через низку політичних і соціокультурних факторів.

¹⁴ Ibid., 208.

Спроби «воскресити» трубадурську традицію припадають на XIV ст. – це вже згадані міські *consistori* в Лангедоці, *jocs florals* у Каталонії. Вілхіті стверджує, що в контексті нової культури ортодоксії, бюрократії та писаного закону XIV ст., а також зміни місця і аудиторії з придворної на міську з ліричної поезії майже повністю зникають емоції любові. Любовні переживання та почуття поступаються місцем двом так званим культурам: «культу форми» (риторична досконалість композиції) та «культу ортодоксії» (максимально можлива кореляція між біографією поета, його ідеями, переконаннями, змістом поезії та церковною ідеологією)¹⁵. Не йдеться про абсолютне зникнення любові з поезії, – що було б неправдою, – проте вона припиняє бути категорією рефлексії над емоційним станом виконавця або джерелом емоцій, а панівним дискурсом стає любов як «добра воля, задоволення і бажання хорошого, незадоволення від поганого» (Моліньє)¹⁶. За словами Вілхіті, саме зникнення «емоційної спільноти» трубадурів XII ст. спричинило зміну семантики і значення любові.

¹⁵ Ibid., 216–218.

¹⁶ Ibid., 220.

Емоції в середньовічних містах навряд чи можна або треба називати «обжитою» територією історика, проте несправедливо також вважати їх абсолютною *terra incognita*, про що й свідчать наведені приклади. Якщо заради наочності спробувати перекласти ці розвідки на мову емоційних спільнот Розенвейн, наші автори та авторки звертаються до дискурсу почуттів в «емоційній спільноті» міських суддів, поведінки членів міської емоційної спільноти під час повстань та рефракції ліричної поезії в міській «емоційній спільноті»: емоцій у мові, емоцій у політиці, емоцій у мистецтві. Ці умовні спільноти мають різні габарити: від невеликої текстової спільноти фламандських суддів до містян Фландрії. З іншого боку, концепція Розенвейн не являє собою обов'язкову точку співвіднесення, а є лише одним із варіантів аналітичного орієнтиру. Зрештою, пошук методологічного інструментарію, аналітичних категорій та підходів до емоцій у міському просторі триває, проте – і це найважливіше – наявні способи «говорити» про них входять до фонду взірцевих *exempla*.